

A MEZŐGAZDASÁG JÖVŐJE, AVAGY A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS ESÉLYEI AZ ALFÖLDÖN

(The future of agriculture, or the chances of sustainable development
in the Great Hungarian Plain)

SÜLI-ZAKAR ISTVÁN – BARANYI BÉLA

A kialakult helyzet jellemzői

Hazánkban a *mezőgazdaság* továbbra is a falu életképességét, a magyar gazdaság egészét jelentősen meghatározó tényező maradt. Kedvezőtlen körülmények között azonban, mint amilyen természetesen a jelenlegi helyzet, a falu a magyar gazdaság, társadalom és politika *destabilizáló* tényezője lehet. Számos jel mutat arra, hogy a gazdasági rendszerváltás során megrendült mezőgazdaság gondjainak, mindenekelőtt a rendkívül súlyos *falusi munkanélküliség* enyhítésében egyre inkább alkalmassá válhatnak a rendkívül mozgékony és a piaci helyzetet általában meglepő gyorsasággal kihasználó *családi agrárvállalkozások és az egyéb* (ipari-szolgáltatási jellegű) *kisvállalkozások*.

Az Alföld mezőgazdaságában a privatizáció kapcsán az elmúlt években főként el-
lentmondásos változások tapasztalhatók. Ezek az alábbiakban foglalhatók össze:

A tulajdonviszonyok radikális átrendeződése, a városokból a földhöz jutás csábító lehetőségére vagy/és a munkanélküliség előli menekülés miatti *tömeges visszatelepülés*, az általános *gazdasági recesszió* hatása, valamint a mezőgazdasági *termelőszövetkezetek* és melléküzemági tevékenységük *leépülése* nyomán a magángazdálkodók, a *mezőgazdasági kisvállalkozók száma* rohamosan *megnőtt* a falvakban. A *magyar falu* akaratlan *népesség-visszafogadó település* lett. A korábban önszántukból, vagy éppen gazdasági kényszerűségből városba özőnlők egy része most megváltoztatva a mobilitás irányát, újfent önszántából vagy új keletű gazdasági kényszer hatására ismét útra keltek, ezúttal a falut választva lakóhelyéül, s a mezőgazdasági tevékenységet megélhetési forrásául.

Az sem maradt következmények nélkül, hogy a túlnyomórészt agrárjellegű kelet-magyarországi-alföldi régióban a mezőgazdaság korábbi fejlesztése, „erősített” iparosítása eddig főként az urbanizálás alapját képező infrastrukturális és kommunális fejlesztések rovására volt fenntartható. A mezőgazdasági és az ipari beruházások összege nem volt arányban az érintett megyék által a nemzeti jövedelemből megtermelt értékek nagyságával. A vidéki ipartelepítés mindenekelőtt a nagy élö munkát és kis beruházást igénylő *élelmiszeripar*, illetőleg a *nehézipar* élö munka-igényes ágazatainak fejlesztését tartotta szem előtt, megnövelve a falvakba települt szakképzetlen munkára és olcsó munkaerőre támaszkodó, kevésbé jelentős üzemek számát, az un. „*falusi ipar*” arányát. Ezért a foglalkozási átrétegződés elsősorban nem a városok irányába hatott, hanem igen ellentmondásos formák között, a falvakban ment végbe, oly módon, hogy *nagyon felduzzadt a kettős foglalkozású, az ipar és mezőgazdaság között naponta ingázó, falusi életformájukat lényegében megtartó munkások száma*, akik ipari jövedelmeiket réndsze-

resen kisárutermeléssel (háztáji gazdálkodással) egészítették ki. Jelenleg az ingázás lehetőségeinek a beszűkülése miatt a városi munkanélküliség is elsősorban a falvakat sújtja.

A kérdésre tehát, hogy a magángazdaságok és a kisvállalkozások számának tömeges gyarapodását, a falvakba történő visszatelepedést lehet-e egyértelműen pozitív és biztató perspektívának, a vállalkozó szellem diadalának tekinteni, a dolgok jelenlegi állapotában csak felelős, sőt meglehetősen *kétkedő válasz* adható. A rendelkezésre álló adatok, tudományos információk és empirikus vizsgálataink ugyanis azt támasztják alá, hogy a *mezőgazdasági vállalkozások számának* – önmagában örvendetes – *növekedése nem jelenti* egyszersmind a *falu reális eltartóképességének az erősödését*, az új vállalkozói mentalitás szellemében tevékenykedő *árutermelő gazdaságok előtérbe kerülését*. Semmiképpen nem tekinthető hosszú távon tarthatónak a mára kialakult helyzet.

Az új alföldi agrárvállalkozók jelentős száma azzal magyarázható, hogy *az elmúlt évtizedek gyors foglalkoztatási átrétegződése nem volt teljes és tökéletes*. A falusi lakások megtartása, a rokon kapcsolatok ápolása, a szerény és nem elégséges ipari fizetések miatt mindvégig jelentős kereset-kiegészítést biztosító „második (agrár) gazdaság” megléte egy *félparaszti állapotot tartott életben*, amelyből viszonylag könnyen „visszarétegződött” az *ipari munkahelyén feleslegessé vált* (többnyire távolsági vagy napi ingázó) *egyén*.

Az Alföld mezőgazdasága ma még azzal jellemezhető leginkább, hogy *világos magyar agrárkonceptió, egyértelmű és hatékony központi agrártámogatás hiányában*, a felaprózódott néhány hektáros kis gazdaságok többségét relatíve alacsony színvonalú „*paraszti önellátó*”, *jövedelempótló, illetve kiegészítő tevékenység jellemzi*. Jobbik esetben is csak az agrártevékenységet végzők nem egészen egyharmada foglalkozik a piaci igények szerinti *árutermeléssel* is, s mindössze 9–10%-ra tehető azoknak a családi vállalkozásoknak az aránya, amelyek megújult szellemben igyekeznek megfelelni a modern piacgazdaság magasabb követelményeket támasztó kihívásainak. A családi gazdaságok mintegy 35%-át azok a *kisegítő gazdaságok* alkotják, ahol a családi jövedelem döntő hányada, legalább 75%-a „külső” munkaviszonyból származik, 56%-át pedig azok a *rész munkaidős családi gazdaságok* teszik ki, amelyekben a munkaviszonyból és a családi gazdaságból származó jövedelem megközelítően egyforma súlyt képvisel. Túlzás nélkül állítható azonban, hogy az *összes paraszti gazdaságok túlnyomó többsége, közel 70%-a hagyományos mentalitáson alapuló önellátó, itt-ott szinte a naturálgazdálkodás szintjén mozgó mezőgazdasági tevékenységet folytat, különösen a hátrányos helyzetű alföldi térségekben*.

Az újonnan született „*paraszti önellátó*” *kisvállalkozások többsége egyáltalán vállalkozásnak tekinthető-e vagy sem?* A tudományos és tapasztalati tények, s nem utolsósorban a 90-es évek első felében Kelet-Magyarország, döntően az Alföld falvaiban végzett, mintegy 2500 kérdőív adatain alapuló *szociálgeográfiai felméréseink eredményei* azt igazolják, hogy általában véve is, különösen pedig a hátrányos helyzetű térségekben az új magángazdaságok, a kedvezőtlen körülmények hatására többnyire „*kényszervállalkozásoknak*”, afféle „*kvázi vállalkozásoknak*” *tekinthetők* ma még.

Az ipari keresetek csökkenésével (megszüntetésével) párhuzamosan ugyan *növekszik a családi gazdaságok önellátó szerepe*, így sokágúsága is, ám ezek a kisvállalkozások nem képesek jelentős tőkefelhalmozásra, eltartóképességük nagyon alacsony, s az itt folyó munka tulajdonképpen *önkiszármányoló tevékenységet* takar, annak minden súlyos gazdasági-társadalmi következményével együtt. Fennáll a veszélye tehát annak, hogy *az ország keleti felében tovább folytatódik a területi egyenlőtleniségek, a halmozot-*

tan hátrányos helyzet akkumulációja, s a mostani átalakulás, a gazdasági rendszerváltás árát – mint már annyiszor – ismét az agrár régiók és a falvak fizetik meg.

Napjainkban a magyar gazdaság átalakulása újfent egy *elmélyült területi válság* körülményei között megy végbe. A területi válság alapvető jellemvonása az ország keleti részének „*leszakadása*”. Kelet-Magyarország megyéiben a gazdaság átalakulását *súlyos munkanélküliség* kíséri. A munkanélküliek zöme a Budapest–Kecskemét–Szeged vonaltól keletre elterülő országrészen él, hiszen Kelet-Magyarországon alig találunk néhány olyan települést, ahol a munkanélküliségi ráta ne érné el az országos átlag legalább kétszeresét. Az itt lévő megyék (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, Békés, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar) az elmúlt években mindvégig *élen jártak* a munkanélküliségi rangsorban (1. ábra).

A munkanélküliséget a közgondolkodás manapság inkább városi jelenségnek gondolja, holott *kiterjedt falusi térségekben nyomasztóbb*, mint a városokban, sőt a városi munkanélküliség nem kívánt következményei is jórészt a falvakban csapódik le. Az Alföldön a munkanélküliség már most is több körzetben meghaladja a 30, nem ritkán az 50%-ot. A munkanélküliség jó része a mezőgazdaságban zajló szerkezet- és szervezetátalakulással szoros összefüggésben itt is természetesen *strukturális jellegű*, tehát a munkaerő képzettsége és az új munkahelyek igénye között van a különbség. Ugyanakkor nagy a veszély, hogy a képzetlen, alacsony kulturális szinten álló kelet-magyarországi *munkanélküliek* (akik itt a munkanélküliek igen nagy hányadát jelentik) nagy számban szorulnak ki a munkaerőpiacról, s *végérvényesen a társadalom perifériájára jutnak*. Ugyanez a veszély jelentkezik az elbocsátott közép- vagy idősebb korú bányászok, kohászok esetében is. Különösen súlyos a helyzet a volt távolsági ingázók (főleg cigány férfiak) esetében.

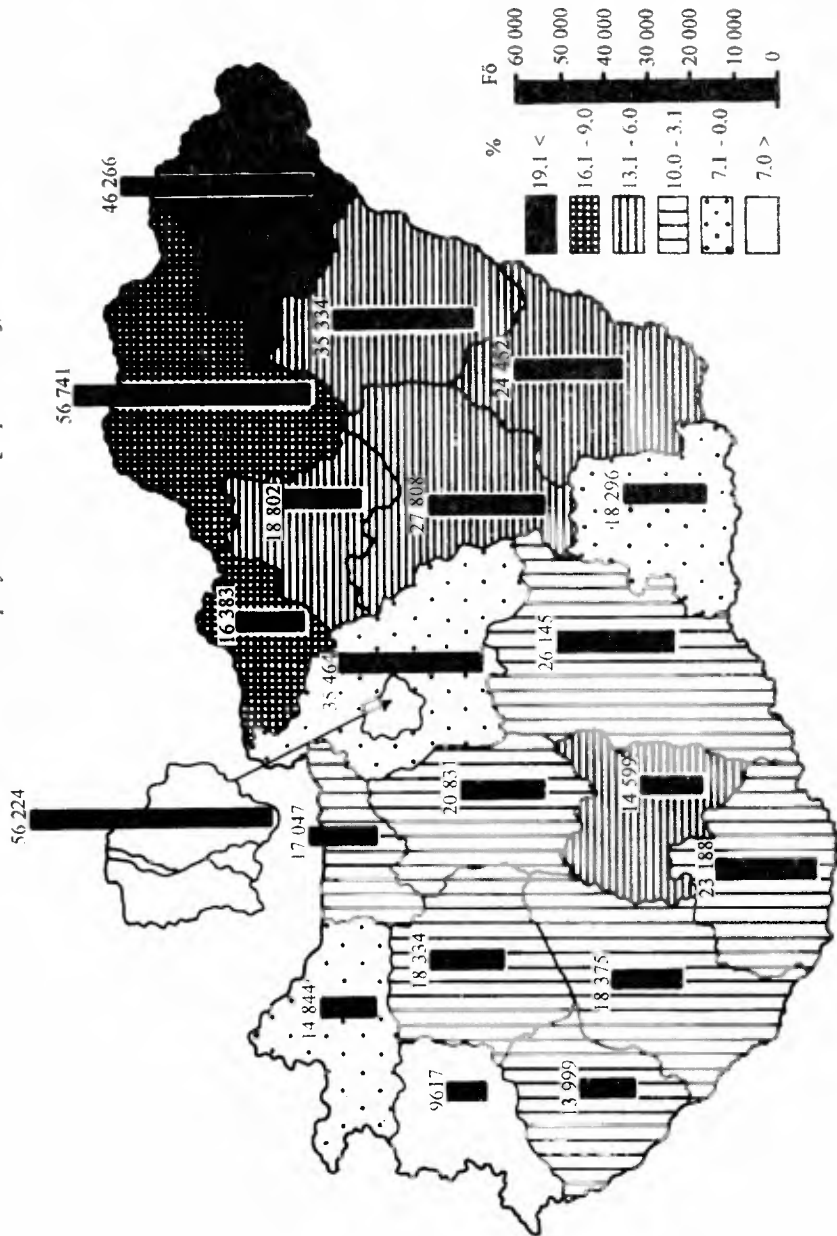
Az agráriumban zajló gazdasági rendszerváltás nyomán csak az 1990–1993 közötti három-négy év során az Alföld hat megyéjében a *mezőgazdasági nagyüzemeket több mint 300 ezer* teljes munkaidőben foglalkoztatott fő hagyta el, részben a kiváló (leépülő) nem mezőgazdasági (kiegészítő) tevékenységet végzőkkel együtt. Önálló vállalkozást kezdve, vagy nyugdíjba vonulva, ezek az emberek jelentős mértékben munkanélküliek lettek, s ma az Alföldön csak a mezőgazdasági munkanélküliek száma 160–170 ezer főre tehető. A szövetkezeti csődeljárások és felszámolási hullám áthúzódó hatásaként a mezőgazdaság kényszerű munkaerő-kibocsátó szerepe 1992 után az ország keleti részén még fel is erősödött.

A fenntartható agrárfejlődés esélyei az Alföldön

Az alföldi vidéki társadalom és gazdaság elmaradottsága elsődlegesen *strukturális jellegű*, s így az elmaradottság enyhítése csak megfelelő szerkezet-átalakítással lehetséges. Alapvető feladatunk azt kutatni, hogy az alföldi rurális társadalom- és gazdaság-szerkezetben – a fenntartható fejlesztés kívánt elérése szempontjából –, melyek az egészséges, esetleg megújítható részletek. Ezek megerősödésétől, erősítésétől, illetve az előrevivő *új irányzatok meghonosításától függ* az Alföld falusi térségeinek sikeresebb jövője.

A *mezőgazdasági szerkezetváltás* tehát érzékenyen érinti az eltartóképességet. A mágtulajdon dominanciájával a foglalkoztatási nehézségek nem csökkentek, csak megjelenítési helyük változott meg. A hazai termelőszövetkezetek korábban az előállított értékhez képest lényegesen nagyobb munkamennyiséget vettek igénybe, mint a fejlett

1. ÁBRA
A munkanélküliség adatai (1996. április 1.)
(Unemployment data [April 1996])

országokban. A most folyó alföldi agrár-szerkezetváltás, az önellátó gazdaságokon kívül természetesen termékszerkezet módosulást (egyszerűsödést) is eredményez, melynek eredményeként tovább csökkenhet itt az élőlomka-igény.

Az Alföld mezőgazdaságában felerősödött kedvezőtlen – és kedvező – változások jelentékeny hatással vannak a régió településfejlődésére is. A magyar településfejlődés már a nyolcvanas években belépett a *viszonylagos dekoncentrációs szakaszba*, amelyre a kisvárosi, elővárosi (szuburbanizációs) településegységek fejlődése, a kisvárosi településállomány modernizációja a jellemző. A viszonylagos dekoncentrációs fejlődést azonban *megakasztotta* a rendszerváltás és az azt követő *gazdasági válság*. Ennek során nemcsak a távolsági ingázók kényszerültek vissza falusi lakóhelyeikre, hanem nagyon sok már városban megetelepedett, de ott egzisztenciáját elvesztő ember is visszatért szülőföldjére. A közelmúltban jelentkező kedvező makrogazdasági változások – reményeink szerint – *a magyar településfejlődésben is elindítanak pozitív változásokat*, azaz tovább folytatódik a *modern magyar urbanizáció* viszonylagos dekoncentrációs szakasza.

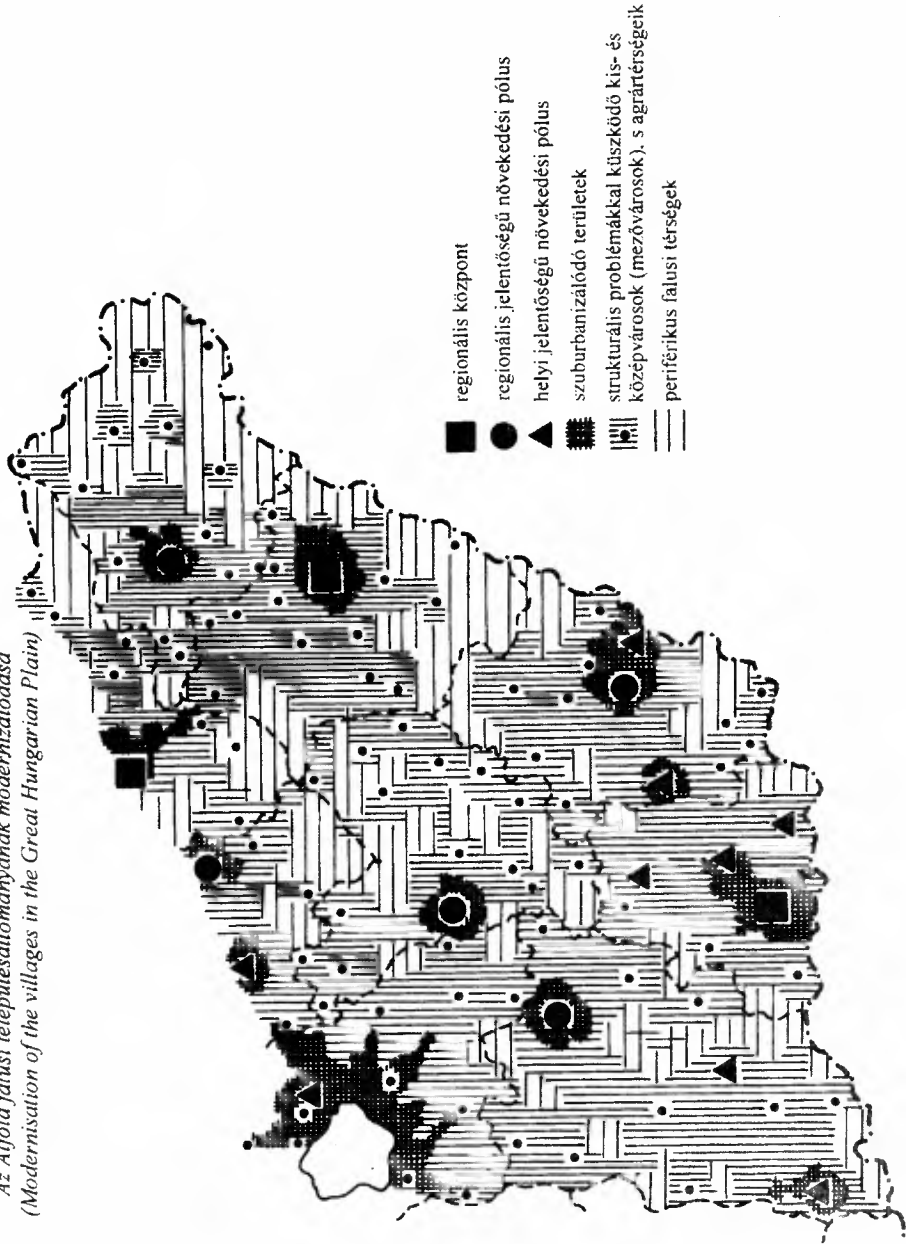
Az Alföld – és Északkelet-Magyarország – továbbra is jelentős fejlettségbeli hátrányban lesz Budapesthez és Nyugat-Magyarországhoz viszonyítva. Ugyanakkor a keleti országrészen belül is egy gyors polarizáció indul meg az elkövetkező mintegy két évtizedben, tehát a területi egyenlőtlenségek az Alföld különböző részei között tovább növekednek. A társadalmi-gazdasági fejlettségnek, illetve elmaradottságnak megfelelően az Alföldön a mozaikyszerűség válik meghatározóvá.

Az Alföldön ez a mozaikosság kevésbé jelenti majd azt, hogy dinamikus és depressziós térségek váltják egymást, hiszen kevés dinamikus térsége lesz az Alföldnek (pl. a Budapesti Agglomeráció ide eső része, néhány mezőgazdasági kistérség, rekreációs övezet), ez inkább azt jelenti, hogy a hanyatló vidéki térségek között szigetszerűen fejlődnek ki a modernizálódó városi agglomerációk (2. ábra).

A hátrányos helyzetű falusi térségek problémáinak terápiikus javallatai között – véleményünk szerint – nagy súllyal kell, hogy szerepeljen a *vállalkozás-élénkítés*, az agrár-átalakulás jelenlegi és várhatóan elhúzódó nehéz időszakában akár egy fokozott és eredményes *állami „intervencionista” politika* révén is. Éppen a vállalkozás-élénkítő tevékenység elősegítése érdekében készült el egy széleskörű *kérdőíves szociálgeográfiai adatfelvétel*, amelynek segítségével azt vizsgáltuk, hogy *milyen lehetőségei vannak a mezőgazdasági vállalkozási formák gazdagításának, a vállalkozási kedv élénkítésének Kelet-Magyarország falusi térségeiben*.

A vizsgálat abból a természetszerű és nyilvánvaló feltevésből indult ki, hogy az *Alföld falusi társadalmá* az utóbbi években – már-már sokkszerűen – egy sor kellemetlen, *az életet drasztikusan megnehezítő (külső és negatív) hatást volt kénytelen elviselni*. Ezek között a keleti exportra kiépült *nagyipar termelés-csökkenése és az elavult felszereltségű vidéki telephelyek bezárása miatti elbocsátások*, s a gyorsan növekvő *munkanélküliség* kiemelkedő szerepet kapott. A gazdasági élet átalakulása, válsága miatt az *ipar*, ahogyan a közelmúltban, úgy a jövőben is jelentős munkaerő-kibocsátó lesz, s a *tercier ágazatok* jelentős munkaerő felvételére esetleg még évekig is várni kell. (Ez a várható fellendülés is elsősorban csak a fiatalabb és képzetesebb, az átképzésre alkalmasabb rétegek számára jelent majd elhelyezkedést). A mezőgazdasági nagyüzemek gazdasági- és politikai válsága következtében *mindjobban szétszakadt az a falusi szociális védőháló*, amely a közelmúltig (pl. a tsz-melléküzemági tevékenységen keresztül) Kelet-Magyarországon is nem elhanyagolható stabilizáló tényező volt a bőséges munkaerő-kínálat foglalkoztatása révén.

2. ÁBRA
Az Alföld falusi településállományának modernizálódása
(Modernisation of the villages in the Great Hungarian Plain)

Kutatásaink során bebizonyosodott, hogy az agrártevékenység önmagában *nem kínál végső megoldást* a falusi társadalmi-gazdasági, különösképpen a foglalkoztatási gondok megoldására, jóllehet feltűnően gyors a családi gazdaságok és a paraszti önellátó tevékenység térhódítása. A családi gazdaságok diverzifikációja még a nagyvárosok szomszédságában is ritka jelenség, ami első megközelítésben azt bizonyítja, hogy *nincs megfelelő fizetőképes kereslet* a mezőgazdasági termékek iránt. A kelet-magyarországi kutatások arra is felhívták a figyelmet, hogy az ország periferikus felében a *mezőgazdasági* tevékenység bővülése jelentős mértékben enyhítette az egyéb okokból (pl. az ipar leépülése miatt elsőként a *távolsági ingázókat*, majd a *bejárókat* sújtó elbocsátások nyomán) rohamosan növekvő *munkanélküliség* kedvezőtlen társadalmi-gazdasági hatásait. Ezek a pozitív hatások természetesen távolról sem képesek ellensúlyozni a tömeges munkanélküliség okozta gondokat.

A *kérdőíves felmérés tanúsága szerint társadalmi, politikai és gazdasági elbizonytalanodás* kerítette hatalmába a keleti országrész falusi népességét, ami a bezárkózást, mint ösztönös védekezést váltotta ki az emberekből. Legfájóbb számukra mégis a gazdasági rendszerváltással, az agrárátalakulással együttjáró *munkanélküliség*, ami véleményük szerint is a falvak lakosságát sújtja a leginkább.

Az Alföld mezőgazdaságát jellemző *értékesítési válság és a krónikus tőkehiány bizonytalanságot és kilátástalan jövőképet eredményezett* a gazdálkodók egy részében. A mezőgazdasági termelőeszköz kereskedelemre vonatkozó adatok pedig már egyenesen arra utalnak, hogy a mezőgazdaság szinten tartásához szükséges eszközök, anyagok töredékét képesek csak értékesíteni a kereskedők. (Némi – igazából csak szerény – növekedés 1995 tavaszától figyelhető meg).

A *családi gazdaságok jövőjében* a megkérdezettek többsége mégis *bizik, bár nem meggyőzőek az indokaik* („mezőgazdasági termékekre mindig szükség lesz”, „dolgozni csak kell az embernek”, „legalább a család nem hal éhen” stb.). Adatközlőink úgy látják, hogy *a falusi (paraszti) életforma nyújtja (és nyújtotta) a legbiztosabb védelmet* a „külső” kedvezőtlen hatásokkal szemben. A városi nagyiparban 15–20 évet ledolgozók is az *autark parasztság visszaállítását tűzték célul maguk elé*. Hosszú távra biztonságot nyújtó, *egyetlen reális megélhetési stratégiának tartják az önellátást*. Ám könnyű belátni, hogy e mögött az alföldi falvak mély válsága, s a főként csak az *önellátásban, nem pedig a vállalkozások dinamikus fejlődésébe vetett hit és remény* húzódik meg.

Az *elmúlt évek válsága régi falusi tradíciókat erősített meg újfent*. Más szóval az önellátó parasztgazdaság restaurálása nagy tömegek számára ma az egyetlen reális cél.

A jövőben a mezőgazdasági piac fellendülésével azoknál a nagyobb családi gazdaságoknál lehet majd a termelés jelentős bővítésére számítani, amelyek már jelenleg is számottevő mértékű *árutermelést* folytatnak. Náluk van ugyanis továbbfejleszhető, bővíthető kapacitás, befektethető tőke, beszerzési és értékesítési tapasztalat, valamint olyan emberi magatartás és értékrend, amely nem idegenedett el a mezőgazdaságtól. S természetszerűleg ők rendelkeznek megfelelő személyes kapcsolatokkal is.

Végül az alföldi családi gazdaságok különböző típusaira vonatkozó vizsgálatok is alátámasztották előzetes feltételezésünket, hogy a *családi gazdaságként* megnevezett agrár-tevékenység messze *nem homogén jelenség*. Nem kezelhető az országosan mintegy hárommillióra becsült mezőgazdasági tevékenységet (is) folytató ember egyformán. Igaz, hogy a magyar háztartások 60%-ában van kisgazdaság, de ezek kétharmadában kizárólag csak az önellátás a cél (hobby- és házikertek). A maradék egyharmadnyi rész sem egységes, hiszen a teljes körű élelmiszer önellátásra berendezkedő, s csak melléke-

sen piacozó gazdaságoktól a kifejezett ártermelő modern vállalkozásokig igen változatos a kép.

A magyar agrárátalakulás az alapvető tendenciákat illetően azonos módon zajlik az egész országban. Társadalmi-gazdasági hatását illetően azonban ez a folyamat az Alföldön (az agrárágazat itteni meghatározó súlya miatt) mélyebb változásokat indukál.

Az elkövetkező évek *következetes agrárpolitikájának* nem a topográfiai és a társadalmi perifériára szorult hagyományos parasztgazdaságokat kell követendő példaként favorizálni, s az évtizedekkel ezelőtti „virágzó” paraszti állapotokat sem lehet már restaurálni. Ugyanakkor az elmúlt évtizedekben az is bebizonyosodott, hogy a *családi gazdaságok* – a kisártermelés „stabil” jellemvonásai mellett – *mindig képesek voltak megfelelően gyorsan alkalmazkodni a lehetőségekhez, ami tehát a falusi társadalom jelentős részének rugalmasságát és innováció-érzékenységét bizonyítja.*

Az agrárpiaconekilendülésével az új kihívásokra nem a mai paraszti zárványterületek (Délkelet-Nyírség, Bihari-térség, Cserhát), hanem a *nagygazdaságokkal eddig is szimbiózisban élt piacorientált családi vállalkozások lesznek képesek megfelelő választ adni.* A jövőben a *családi munkán alapuló, szűk profilú családi vállalkozások* jelenthetik majd az *agrártermelés bázisát.* Ezek a családi üzemek azonban továbbra sem nélkülözhetik az átalakuló szövetkezeteket. *Rugalmas és folyamatos átmenet szükséges,* elsősorban az agrártermelés jellegéből adódóan, amely az ellátás biztonsága miatt is egy bizonyos kontinuitást követel meg. *A piacgazdaságokban reális kényszer az innovációk keletkezése, terjedése, befogadása.* Kelet-Magyarország falvaiban egy megfelelően széles társadalmi csoport máris készen áll új agrártevékenység, új szervezetek, ismeretek és technológiák befogadására. A leendő magyar agrárkoncepciónak elsősorban ezt az agrárvállalkozói réteget kell megcéloznia. A pozitív innovációs impulzusokra a kiterjedt alföldi régióban azonban egy darabig még minden bizonnyal várnunk kell.

Magyarországon az 1990-ben meglévő 36 ezer főfoglalkozású magángazdaság mellett egy-két év alatt újabb 50–60 ezer mezőgazdasági vállalkozás jelent meg, s természetesen több százezres maradt azoknak a kisgazdaságoknak a száma is, amelyek kényszerből, jövedelem-kiegészítésként, kedvtelésből folytatnak mezőgazdasági tevékenységet.

A jövő kilátásait javító körülmény, hogy sokat *változott mára, a nem paraszti társadalmi csoportoknak az agrárvállalkozásokhoz fűződő viszonya is.* az 1993-as év második félévében felvett kérdőívünkben például az egyetem/főiskolát végzett agrárkeresők 32%-a, az alacsonyabb képzettségű agrárvállalkozásúak 91%-a tervezte azt, hogy földet igényel kárpótlási jegyére. 1994 első felében beérkezett kérdőívek szerint viszont a felsőfokú végzettségűeknek már 56%-a gondolt termőföld igénylésre, az alacsonyabb képzettségűeknek pedig már csak 41%-a. A földet bérelni szándékozók esetében ugyanígy a felsőfokú végzettségűeknél 21%-ról 42%-ra emelkedett az arány, míg az alacsonyabb képzettségű agrárvállalkozóknál 18%-ról 11%-ra csökkent. Az adatok az agrárértelmiség fokozódó vállalkozási szándékát tükrözik.

A ma látható *üzemi struktúra* természetesen csak induló állapotként fogható föl. A piaci, jövedelmezőségi, finanszírozási lehetőségtől függően a termelőszövetkezetek további „olvadása”, s a magánvállalkozások szaporodása megállíthatatlan folyamatnak tűnik. Mindezt természetesen a piaci versenyképesség fogja szabályozni. Ezért a *decentralizációs törekvéseket* azonnal követni fogja a versenyképes méretekre törő *koncentráció* is.

Figyelembe véve az 1991–93-ban elmaradt beruházásokat, a racionális birtokszervezet kialakulását elősegíteni hivatott földforgalmat, a kölcsöntőke arányának némi visszaszorítását, valamint a fenti strukturális változásokkal óhatatlanul felmerülő 1993-95. évi

beruházási szükségleteket is, első közelítő becslésre a mezőgazdaság középtávon jelentkező beruházási forrásigénye 200 Mrd Ft körüli összegre tehető. Az agrárpolitika második súlyponti feladata tehát, hogy ösztönözze a fenti strukturális átalakulást, s olyan feltételrendszert alakítson ki, amelyben előteremthetők az ehhez szükséges pénzügyi források.

A hazai piac és a jövedelemtermelő-képesség drámai zsugorodása különösen nagy veszélyekkel fenyegeti a tipikusan agrártérségek – így mindenekelőtt az Alföld népességét. Számukra a termelés és az értékesítés nagysága nem elvi, nem is költségvetési, hanem – más alternatív megélhetési lehetőségek híján – létkérdés.

Napjainkban a gazdasági szerkezetváltás legfőbb ösztönzője a tulajdoni rendszer átalakulása. A 90-es évek közepétől a magyar mezőgazdaság egészében már meghatározó szerepet fog játszani a magántulajdon. Az agrárnépesség ugyanakkor társadalmilag széttagolt és feszültségekkel telített lesz.

Az előrelépést erősen hátráltatja többek között a földpiac csaknem teljes hiánya, az alacsony földárak és a földtől fizikailag elszakadt tulajdonosok magas aránya. A földtulajdonhoz jutó örökösök tulajdonosi érzése, gondolkodásmódja nélkülözi a földszeretet érzelmi töltését. Ezt jelzi a földet eladni szándékozók nagy száma és a föld iránti alacsony kereslet. E téren módosulást a bérlők színrelépése hozhat, bár a jövedelmezőségi viszonyok ma még nem kedveznek a bérleti rendszernek. Az ezredfordulóig mindenesetre erőteljesebb lesz a *tulajdonosok és a használok elkülönülése*.

Általános tendencia, hogy a kárpótlás következtében kialakuló *törpebirtokrendszer* hatásai ma még nem láthatóak tisztán. A tulajdonosok kezét megköti az öt évre szóló művelési kötelezettség, és még *nem stabilizálódott a tulajdonosi kör és a birtoknagyság*. A tulajdonosok egy része *kényszervállalkozó*, tehát *nem árutermelő*. A egykor legnagyobb foglalkoztatók, az átalakuló szövetkezetek földterületei jelentősen összezsugorodtak, gazdálkodásukat biztos jövőt nem jelentő bérelt területeken folytatják. A termelés egyre inkább a magángazdák „feladata” lesz, de egyelőre teljes mértékben hiányoznak a *termelő-kereskedelmi integrációk*.

A tulajdonviszonyok részben még ma is tartó átrendeződése közepette az agrárnépesség megosztott abban a kérdésben, hogy milyen *szervezeti feltételek* mellett kíván: gazdálkodni és abban is, hogy *főfoglalkozásként* vagy *melléktevékenységként, rész munkaidőben kíván-e gazdálkodni*. A gazdálkodás formájára vonatkozóan bizonyosra vehető, hogy az alábbi *három jellemző fő típus* lesz megtalálható – persze eltérő súllyal – a falusi településeken:

- a *nagyüzem* (a volt szövetkezetek bázisán alapulva, nagytömegű árutermelés);
- az *árutermelő (családi) magángazdaság*;
- *rész munkaidős kisgazdaság* (tevékenysége az önellátástól a szűk specializáción alapuló árutermelésig terjedhet).

Az új agrárvállalkozók jelentős száma azzal is magyarázható, hogy az *elmúlt évtizedek gyors foglalkozási átrétegződése nem volt teljes és tökéletes*. A falusi lakások megtartása, a rokoni kapcsolatok ápolása, a szerény és nem elégséges ipari fizetések miatt mindvégig jelentős kereset-kiegészítést biztosító „*második (agrár) gazdaság*” megléte egy *félparaszti állapotot tartott életben, amelyből viszonylag könnyen „visszarétegződött” az ipari munkahelyén feleslegessé vált egyén*.

Természetesen egy önmagát modernnek tekintő társadalomban mindenképpen *elképzelhetetlen* az, hogy a *keresők 20–25%-a (az Alföldön 30–40%-a)* az agrárgazdaságban dolgozzon. A közelmúltban kialakult (vagy éppen napjainkban kialakuló) helyzet *szűkséggéppen ideiglenesnek tekinthető*.

Néhány új agrárvállalkozó talán sikeres lehet, de ők a törpe kisebbséget jelenthetik a jövő magyar mezőgazdaságában. A gazdálkodók zöme az évtizedek óta családi gazdaságot, üzemetetők közül fog kikerülni, akiknél a szakmai ismeret megfelelő személyes ismeretségi körrel és kiépített kapcsolatokkal párosul. A ma működő családi gazdaságok egy része is ki tudja majd elégíteni a hazai és (reményeink szerinti) külpiazi igényeket. Ezek lesznek azok a középüzemek, vállalkozói gazdaságok, amelyek a piaci lehetőségekre és a családi munkaerőre épülnek. Itt már nélkülözhetetlen lesz a korszerű technológia, a fejlettebb infrastruktúra és a jó szervezethez. A Kelet-Magyarországon vizsgált agrárvállalkozók közül erre ma még mindössze csak 9–10% esetében látunk lehetőséget.

Ilyen körülmények között az Alföldön a családi gazdaságok terén – már a közeljövőben – valószínűsíthető egy gyors koncentrációs folyamat beindulása. Szerencsés esetben ez talán majd egybeesik azzal, hogy a gazdaság egyéb szektorai – főleg pedig a tercier ágazatok – munkaerőigénnyel jelentkeznek. Ebben az esetben ugyanis biztosra vehető, hogy az új falusi vállalkozók (kényszervállalkozók) zöme felhagy az egyébként is csak vegetálást biztosító mezőgazdasági tevékenységével.

Nem kétséges, hogy Magyarország kiterjedt agrártérsegeiben a foglalkoztatási gondok enyhítésében a mezőgazdaság viszonylagosan alacsony tőkebefektetési igényével az egyik kitörési pont lehet. Le kell szögezni azonban, hogy a mezőgazdaság önmagában nem tud a helyi, térségi gazdaság dinamizáló erejévé válni. Szerepe azonban stabilizáló lehet és kiegyensúlyozó abban az értelemben, hogy piacot nyújt a helyi munkaerőnek, a térségi feldolgozóiparnak, olcsó élelmiszert kínál a lakosságnak. Arányos hányadot vállal a társadalmi terhekből (pl. környezetvédelem) és a szociális gondok megoldásából.

Amíg a kibontakozás és fellendülés oly annyira várt jelei számottevő mértékben megmutatkoznak, addig is szembe kell nézni a ma még lehangelő valósággal: az alföldi megyék-régiók jelenleg is az ország leghátrányosabb tájegységei-régiói közé tartoznak. Kényszerűen megszabadulva a rendszeres jövedelmet biztosító városi vagy falusi (tsz) állandó munkahelyektől, az immár „csak” kisvállalkozóvá vált paraszti népesség még szorultabb helyzetbe került, mint a 60-as és 70-es években. Tőkehiánnyal és értékesítési gondokkal küszködve, megfelelő agrártámogatás és piac hiányában, a földterülettel rendelkező mezőgazdasági vállalkozó eleve vert helyzetben van az Alföld jelentős részén. Az igazi „kitörés” várhatóan csak keveseknek adatik majd meg. Egyre többen kerülhetnek rövid időn belül a társadalmi-gazdasági élet periferiájára. Mindez pedig a keleti országrész kiterjedt területeinek a társadalmi, egyszersmind a területi léptékű leszakadáshoz vezethet, és egy később már nem, vagy csak óriási nehézségek árán visszafordítható folyamat felgyorsítója lehet.

Számos jel mutat arra, hogy a fenntartható fejlődés és a hanyatlás kombinációja fog érvényesülni az alföldi periferiákon. A válság várhatóan kistérségi léptékű marad, elzárt falusias területeket érint majd tartósan. Ezeket a szigethelyzetbe kerülő területeket ugyanis minden bizonnyal modern extenzív nagyüzemek fogják majd közre, amelyek külterjes termékszerkezete alig gyakorol pozitív hatást az önellátásra kényszerült falvakra. A külterjes nagyüzemi gabonatermesztő és állattenyésztő gazdaságok, kiegészülve az erdő- és vízgazdálkodással, a falusi túrizmussal, valamint a jelentős természet- és környezetvédelmi tartaléktérületek révén az Alföld gazdaságilag virágzó agrárterületei, a fenntartható fejlődés sikeres megvalósítói lehetnek.

Ma még kérdéses az, hogy az Alföldnek mekkora részét foglalják el ezek a modern szerkezetű, de kicsiny eltartóképességű térségek, s mekkora hányadot tesznek ki a hanyatló és alacsony életszínvonalat biztosító, fejlődésükben megrekedt falusi térségek. Természetesen a hazai és a reménybeli külföldi igények kielégítése érdekében az inten-

zív mezőgazdaságot folytató vidéki körzetek is a gyors fejlődés útjára léphetnek. Ezek fejlett, modern szerkezetű, s jelentős agrár-népsűrűségű vidékek lesznek. *Kiterjedésük azonban nagymértékben függ majd a hazai és a nemzetközi keresletről.*

A jövőt illetően további biztató jel – mint azt az elmúlt évtizedekben tapasztaltuk, hogy a *családi (háztáji) gazdaságok, a falusi társadalom egy részének rugalmasságát és innovációérzékenységét bizonyítva, mindig képesek voltak meglepően gyorsan alkalmazkodni a lehetőségekhez.* Az agrárpiac új kihívásaira tehát nem a paraszti zárványterületek, hanem a *nagygazdaságokkal eddig is szimbiózisban élt piacorientált családi gazdaságok lesznek képesek megfelelő választ adni.* A rendszerváltás után elsősorban a családi munkán alapuló, szűk profilú (családi) vállalkozások jelent(het)ik az *alföldi agrártermelés bázisát.* A jövő igazi nagy kérdése mégis csak az, hogy mi lesz az Alföldön az új keletű társadalmi-gazdasági fejlődés által „feleslegessé” tett falusi százezrekkel?

Irodalom

- Baranyi B. (1994) A vállalkozás-élenkítés szerepe az Alföld mezőgazdaságában. Felzárkózás vagy lemaradás. In: *A vállalkozás-élenkítés agróökonómiai, szociológiai és szociálgeográfiai problémái hátrányos helyzetű térségekben.* (1745. sz. OTKA kutatási téma.) (Szerk.: Süli-Zakar I.) KLTE Társadalomföldrajzi Tanaszék. Debrecen, 7–16. o.
- Baranyi B. (1985) *A Tiszántúl átalakuló társadalmá 1945–1978.* (A társadalmi átrétegződés fő folyamatai és történeti összefüggései) Akadémiai Kiadó, Budapest, 175–196. o.
- Baranyi B.–Süli-Zakar I. (1995) A vállalkozásélenkítés szerepe az Alföld mező-gazdaságában, különös tekintettel a falusi vállalkozások jövőjére. In: *A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig.* Falukonferencia III. (Szerk.: Kovács T.) MTA RKK, Pécs, 159–167. o.
- Andorka R.–Harcza I. (1982) A községi népesség társadalom-statisztikai leírása. In: *A falu a mai magyar társadalomban.* (Szerk.: Vágvolgyi A.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 179–236. o.
- Burgené Gimes. A. (1992) *A világ mezőgazdasága.* Gazdaságföldrajzi áttekintés. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, Budapest, 243 o.
- Csete L. (1992) Az egyéni magángazdálkodók kilátása Magyarországon. In: *Az egyéni magángazdaságok szerepe és esélyei Magyarországon.* (A kompolti tanácskozás anyagai.) Kompolt, 3–31. o.
- Bóhm A. (1991) A hátrányos helyzetű térségek helyi társadalmának néhány időszzerű vonása. In: *Válságtérsegek Magyarországon.* (Szerk.: Lackó L.) Budapest, 67–70. o.
- Dövényi Z.–Tolnai Gy. (1991) A falusi munkanélküliség néhány kérdése Magyarországon. In: *Válság és kiút. Falukonferencia.* (Szerk.: Kovács T.) MTA RKK, Pécs, 102–108. o.
- Enyedi Gy.–Rechnitzer J. (1987) Az innovációk térbeli terjedése a magyar mezőgazdaságban. *Tér és társadalom*, 1–2. 31–48. o.
- Fehér A. (1990) A vállalaton belüli vállalkozások és a privatizáció a mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 10. 1–6. o.
- Fehér A. (1992) Magángazdaságok esélyei elmaradott agrártérségekben. In: *Az egyéni magángazdaságok szerepe és esélyei Magyarországon* (A kompolti tanácskozás anyagai.) Kompolt, 3–31. o.
- Illés I. (1993) Az Alföld rövid távú területfejlesztési koncepciója. (Tervezet) Alföld Kutatási Program XI. kötet. (Kézirat) MTA RKK Alföld Projekt Programiroda, Kecskemét, 97 o.
- Kopátsy S. (1983) *Hiánycikk: a vállalkozás.* Mezőgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 280 o.
- Kopátsy S. (1991) Nagyzem Kisbirtok Farmergazdaság. *Társadalmi Szemle*, 11. 24–34. o.
- Laky T. (1984) Mítoszok és valóság. Kisvállalkozások Magyarországon. *Valóság*, 1. 1–17. o.
- Nemes Nagy J. (1991) A válság területi tényezői. In: *Válságtérsegek Magyarországon.* (Szerk.: Lackó L.) Budapest, 95–98. o.
- Nemes Nagy J. – Ruttkay É. (1989) *A második gazdaság földrajza.* OT Tervgazdasági Intézete, Budapest, 172. o.
- Pomázi I. (1988) A kisvállalkozások elterjedésének területi egyenlőtlenségei Magyarországon. *Földrajzi Értesítő*, 1–4. 179–191. o.
- Rechnitzer J. (1991) Szempontok az innovációk terjedésének tanulmányozásában. In: *Tér-Idő-Társadalom* (Huszonégy tanulmány Enyedi Gy.-nek). (Szerk.: Tóth J.) MTA RKK Pécs, 48–62. o.
- Romány P. (1991) „Magyar út” és a jövő képe mezőgazdaságunkban. *Társadalmi Szemle*, 11. 13–23. o.

- Süli-Zakar I. (1991) Az Alföld periferikus területei. In: *Tisza klub füzetek I. Az Alföld jelene és jövője.* (Szerk.: Rakonczai J.) Békéscsaba, 36–38. o.
- Süli-Zakar I. (1992) A mezőgazdasági kisvállalkozások szociálgeográfiai hatásai Kelet-Magyarországon I–II. *Comitatus*, 4, 5. 35–38 és 19–23. o.
- Süli-Zakar I. (1992) Falusi agrárvállalkozások szociálgeográfiai vizsgálata Kelet-Magyarországon. *Társadalomkutatás*, 1. 5–20. o.
- Süli-Zakar I. (1993) A munkanélküliség és az új agrárvállalkozások társadalomföldrajzi vizsgálata a Borsodi Iparvidék falvaiban. In: *Borsodi Földrajzi Évkönyv IX.* (Szerk.: Simon I.) Miskolc, 25–32. o.
- Süli-Zakar I. (1994) Kisvállalkozók és kisvállalkozások az Alföld átalakuló mezőgazdaságában. In: *A vállalkozás-élenkítés agroökonómiai, szociológiai és szociálgeográfiai problémái hátrányos helyzetű térségekben* (1745. sz. OTKA kutatási téma.) Szerk.: Süli-Zakar I., KLTE Társadalomföldrajzi Tanszék. Debrecen, 17–37. o.
- Szaló P. (1991) Válságtérsegek a területi politikában. In: *Válságtérsegek Magyarországon.* (Szerk.: Lackó L.) Budapest, 27–32. o.
- Vágvölgyi A. (1982) A falusi életkörülmények főbb típusai. In: *A falu a mai magyar társadalomban.* (Szerk.: Vágvölgyi A.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 91–178. o.
- Vince J. (1991) Egyes speciális pénzügyi alapok felhasználásának tapasztalatai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. In: *Válságtérsegek Magyarországon.* (Szerk.: Lackó L.) Budapest, 35–50. o.

THE FUTURE OF AGRICULTURE, OR THE CHANCES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE GREAT HUNGARIAN PLAIN

ISTVÁN SÜLI-ZAKAR – BÉLA BARANYI

It is becoming more and more evident by now that the real losers of the process of relative economic and social deconcentration, starting after the systemic change, are the rural areas in the Great Plain. The decline of the villages outside urban agglomerations and dynamic spatial structural axes is almost unavoidable, as the future of the villages that only rely upon agriculture is very uncertain. Village houses in Hungary have small courts, which does not meet the demand of modern agriculture. It is expected thus that the dynamic centres of the Hungarian agriculture will be the farms and manors newly built on medium size and large estates, or the farms “inherited” from the agricultural co-operatives. Of course regions where self-sustaining small homesteads are dominant will exist for a long time, but their inhabitants will probably have a very low living standard.

– The most hopeless in the Great Plain is the situation of the large rural regions along the borders. Here we can find counties the larger part of which – together with their county centres – were given to Romania and Ukraine after World War I and only the smaller part of them remained in Hungary. The rural regions situated here had taken an active part in the geographical division of labour of the historical Hungary, although with varying weight, and their economic life (agricultural production) was mainly connected to the large market centres of the market line on the brink of the Great Plain (Arad, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Munkács, Ungvár). The borders drawn by the Treaty of Trianon tore these integrated regional units of the economic life apart, leaving these rural areas without urban centres and consumer markets.

– The practice of regional development in the past few decades promoted the centralisation of capital and labour force. This investment policy hardly paid any attention to the development of areas with marginal location, because it focused on the develop-

ment of a few towns and spent most of its resources on them. The available resources only enabled the rapid development of selected centres (mainly county seats), at the same time, for conceptual reasons and because of the features of the capital-distributing mechanism, the development of the centres of slighter significance was strongly restricted, and the "basic" settlements were practically damned for a decline. The changing economic policy accelerated concentration in the Great Plain, too, and the centralised development resulted in an increase in the differences within the counties. Because of this, large rural regions along the borders got into a crisis situation (e.g. Middle Tisza Region, the Sárrét area, Tiszazug, Bodrogeköz, Taktaköz).

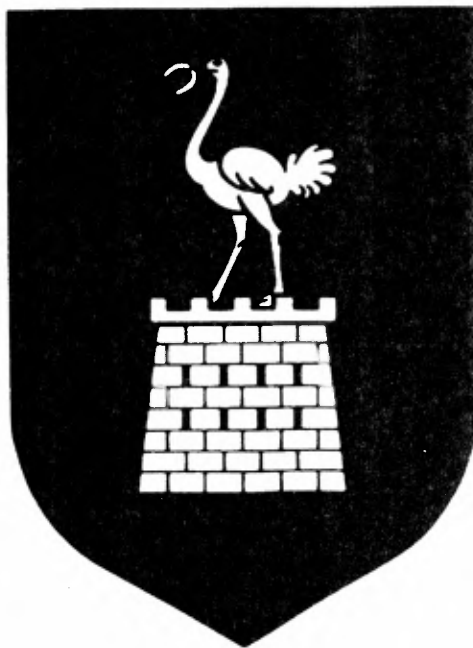
The fundamental structural and organisational transition, concomitant with the systemic change in economy, did not improve the situation, either. It is no wonder thus that large agricultural regions in the Great Plain, primarily the rural regions situated along the borders of Hungary or the county borders, will find extreme difficulties in getting out of the long-lasting process of impoverishment and they will only be able to do so with significant help from the outside.

Translated by Zoltán Raffay

ÁTALAKULÁS

VAS MEGYÉBEN

TÉNYEK – ESÉLYEK

1996.

Átalakulás Vas megyében. Tények – esélyek.

Szerk.: Csapó T., MTA Regionális Kutatások Központja, 1997. 424 o.

A könyv Vas megyének a rendszerváltás napjainkig terjed legfontosabb társadalmi és gazdasági folyamatait mutatja be.

A könyv az MTA RKK Könyvtárában (7601 Pécs, Pf. 199) rendelhető meg.

Ára 980,- Ft